

sonra (1935) aynı şehirdeki Yüksek İslâm Şeriat Teoloji Okulu'na (Visa Islamska Serijatsko-Teoloska Skola) kaydoldu ve 1939'da buradan mezun oldu. Askerlik görevinin ardından 1940-1942 yıllarında Bihaç'taki lisede stajyer öğretmen olarak çalıştı. Aynı yıllarda Bihaç Medresesi'nde İslâm tarihi ve Arapça dersleri okuttu. 1942-1947 yılları arasında Banaluka'daki (Banja Luka) lisede ve medresede hocalık yaptı. Burada Ticaret Akademisi'nde verdiği dersler yanında Ferhad Paşa Camii'nde vaaz verdi. Aynı dönemde Banyaluka bölgesi Vakıf Mütevelli Heyeti üyeliğine seçildi. 1947'de Priyedor (Prijedor, Bosna-Hersek) Lisesi'nde tarih, Rusça ve Boşnakça dersleri okuttu. 1954'te Priyedor'da açılan Kozara Müzesi'ne hâfız-ı kütüb olarak tayin edildi. 1950-1956 yılları arasında yine Priyedor'daki Vakıf Mütevelli Heyeti başkanlığı ve Bosna-Hersek Diyanet İşleri Başkanlığı Meclisi üyeliği görevlerinde bulundu. 1950 yılından hayatının sonuna kadar Priyedor İslâm Birliği Başkanlığı üyeliği yaptı. 25 Mayıs 1975'te Priyedor'da vefat etti. İlahiyatçılığı yanında, II. Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasında kurulan komünist rejimde kendisine verilen görevler ve özellikle Priyedor'daki Kozara Müzesi'nde çalışmaya başlaması onun tarihçi olarak da kendini kabul ettirdiğini göstermektedir.

Eserleri. 1. *Şahîhu'l-Buhârî I: Buharijina Zbirka Hadisa* (I-IV, Sarajevo 1974-1991). *Şahîh-i Buhârî'nin Boşnakça'ya ilk tercümesi olan eserin IV. cildinin bir bölümü mütercim vefatı üzerine Hasan Makic tarafından tamamlanmıştır* (Karić, II/20 [1991], s. 18). 2. *Turski dokumenti o Ustanku u Potkozarju 1875-78* (1875-1878 yılları arasındaki Potkozarye ayaklanmasına ait Türk belgeleri) (Ahmed S. Alicić ile birlikte, Sarajevo 1968). 3. *Odnos Turskih Vlasti Prema Bosanskom Ustanku 1875-78* (1875-1878 Bosna İsyanı'na Türk Devleti'nin tavrı). Bu eserin doktora tezi olarak hazırlandığı ancak müellifin vefatı dolayısıyla savunmasının yapılamadığı kaydedilmektedir (Hadzić, *Zemzem*, IV/3-4 [1971], s. 17). 4. *Nekoliko Podataka o Kozarcu-Monografija Prijedora i Okoline* (Kozara hakkında bilgiler-Priyedor ve çevresinin monografisi) (Prijedor 1961). 5. *Prijedor u Doba Turske Uprave Monografija Prijedora i Okoline* (Türk döneminde Priyedor-Priyedor ve çevresinin monografisi) (Prijedor 1961).

Hasan Şkapur'un çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinden bazıları şunlar-

dır: 1. "Ferhat Paşa Sokolović i Njegove Zadužbine" (Ferhat Paşa Sokolović ve ona ait vakıf eserleri) (*Glasnik VIS*, XXX/1-2 [Sarajevo 1967], s. 17-23; XXX/3-4, s. 126-128; XXX/5-6, s. 227-232; XXX/7-8, s. 313-319; XXX/1-2, s. 412-416). 2. "Prilog Proučavanju Poreskog Sistema XIX Vjeka u Bosni" (XIX. yüzyılda Bosna'da vergi sistemi) (a.g.e., XXXI/7-8 [1968], s. 318-323; XXXI/9-10, s. 377-384; XXXI/11-12, s. 493-498). 3. "Odnos Bosanskohercegovačkih Muslimana Prema Bosanskom Ustanku 1875-78. Godine" (1875-78 yıllarındaki Bosna İsyanı esnasında Bosna-Hersek müslümanlarının tavrı). Bu yazının doktora tezinin bir bölümü olduğu anlaşılmaktadır (*Takvim*, Sarajevo 1975, s. 192-204). 4. "Neki Primjeri Tolerantnog Odnosa Prema Učesnicima Bosanskog Ustanka 1875-78" (1875-78 yılları arasındaki Bosna İsyanı'na katılanlara karşı gösterilen müsamahaya ait örnekler). Muhtemelen bu yazı da doktora tezinin bir bölümüdür (a.g.e., [1977], s. 67-78). 5. "Pravni Položaj Nemuslimana u Islamskoj Državi" (İslâm devletindeki gayri müslimlerin hukuk açısından yeri) (a.g.e., [1972], s. 127-150). 6. "Prve Muslimanke u Sanitetsko-Zdravstvenoj Službi" (Tıp ve sağlık görevlerinde bulunan ilk müslüman kadınlar) (*Takvim*, Sarajevo 1973, s. 154-157). 7. "Islam i Trgovina" (İslâm ve ticaret) (*Takvim*, Sarajevo 1974, s. 79-90) (eserleri ve makaleleri için ayrıca bk. Hadzić, *Preporod*, VI/12 [115], [1975], s. 13-14).

BİBLİYOGRAFYA :

Kasim Hadzić, "Hasan ef. Şkapur, Priprema Disertacije", *Zemzem*, IV/3-4, Sarajevo 1971, s. 17; a.mlf., "Životni Put i Djelo Prof. Hasan ef. Şkapura", *Preporod*, VI/12 (115), Sarajevo 1975, s. 13-14; a.mlf., "Buharijina Zbirka Hadisa u Prevodu i s Komentarom Hasana Şkapura", *Takvim* (Sarajevo 1975), s. 289-293; Husein Đozo, "Sjećanje na Rahmetli Hasan ef. Şkapura", *Preporod*, VI/11 (114) (1975), s. 13; Hilmo Neimarlija, "Veliki Prevodilački i Izdavački Poduhvat; Povodom I i II Knjige Sahihu-l-Buhari na Našem Jeziku u Prijevodu i s Komentarom Hasan ef. Şkapura. Odbor Islamske Zajednice Prijedor", *Glasnik VIS*, XXXIX/2 (1976), s. 156-157; Ilijas Mahmuljin, "Povodom Tri Godine od Preseljenja na Ahiret Hasan ef. Şkapura-Vječna Uspomena", *Preporod*, IX/12 (187) (1978), s. 6; Enes Karić, "Buharija Zlatnog Ruha, Sahihu-l-Buhari IV (Buharijeva Zbirka Hadisa, Prijedor i Komentar Hasan Şkapur i Hasan Makic, El-Kalem, Sarajevo 1991)", *Muslimanski Glas*, II/20, Sarajevo 1991, s. 18; Mehmedalija Hadzić – Amir Hodžić, "Feljton-Buharija u Bosni", *Dnevni Avaz*, II/131, Sarajevo 1996, s. 142; Amir Brka, "Prof. Hasan ef. Şkapur (Tešan) 1913. – Prijedor 1975.", *Gradina*, II/8, Tešan 1996, s. 20; Fuad Omerbašić, "Hasan ef. Şkapur-Uz Dvadesetogodišnjicu Smrti i Druugo Izdanje Buharijeve Zbirke Hadisa", *Preporod*, XXVII/2 (585) (1996), s. 35.

MUHAMMED ARUÇI

ŞOKAY, Mustafa

(1890-1941)

Kazak siyaset ve fikir adamı,
gazeteci.

Kazakistan'ın Akmesicid (günümüzde Kızılorda) şehrinde dünyaya geldi. Bölgede yaygın olan Şokay soyadı Çokay, Tchokaieff ve Chokaev gibi çeşitli şekillerde yazılmaktadır. Babası Kazaklar'ın Kıpçak boyundan Şaştı aşireti beyi Şokay, annesi Bahtlı Hanım'dır. İlköğrenimini Kızılorda'da tamamladı. Taşkent'teki Rus Gimnazyumu'ndan mezun oldu (1910). Çocukluğunda idarecilerin haksız uygulamalarına mâruz kalan babasının ve yakınlarının çektiği sıkıntıları gördü. Kanunsuz davranışlara karşı hukuk mücadelesi verme amacıyla Petersburg Üniversitesi'nde hukuk bölümüne girdi. Zekâsı ve öğrenmeye olan isteğiyle ünlü dil bilgini F. W. Radloff'un dikkatini çekti. Ancak dil alanında çalışmak istemedi.

Öğrencilik yıllarında siyasi faaliyetlere katıldı. I. Dünya Savaşı'nda Türkistanlı gençleri askere almak isteyen çar hükümetine karşı başlayan ve binlerce insanın ölümüne yol açan isyanın soruşturulması ve meselenin dumaya (parlamento) taşınmasında önemli rol oynadı. 1916 Kasımında Rusya Devlet Duması Müslüman Fraksiyonu Bürosu'na Türkistan temsilcisi seçildi. 1917 Şubat İhtilâli ile çarlık yönetimi devrince Türkistan'da yeni siyasi yönetimin şekillendirilmesinde aktif rol almak istedi. Petersburg'dan ayrılarak Orenburg'da Kazak Kurultayı'na (Nisan 1917) ve Taşkent'te Türkistan Müslümanları Kurultayı'na iştirak etti. Burada oluşturulan millî merkezin başkanlığına seçildi.

1917 Ekim İhtilâli ile Bolşevikler'in güçlenmesi Türkistan müslümanlarının Taşkent'teki siyasi faaliyetlerini sona erdiren-

Mustafa Şokay

ce Hokand'da Orta Asya Türk tarihinde ilk modern devlet yapılanması olan Türkistan Muhtariyeti ilân edildi (27 Kasım 1917). Kurulan hükümette Mustafa Şokay önce dışişleri bakanı, ardından başbakan olarak görev aldı. Düzenli ordu teşkilî yolunda, eğitim ve ekonomik alanlarda kanunlar çıkarıldı, önemli adımlar atıldı. Ancak Bolşevik kuvvetleri iki ay sonra Türkistan Muhtariyeti'ni dağıttı (31 Ocak 1918). Hakkında ölüm emri çıkartılan Şokay, Taşkent'e kaçarak bir süre gizlendi, Rus asıllı Mariya Yakovlevna ile evlendi. Taşkent'ten Orenburg'a geçerek A. Bökeyhanov, A. Baytursunov ve M. Duvlatov gibi Kazak Alaş Millî Hareketi'nin liderleri ve Başkırtlar'ın lideri Zeki Velidi ile (Togan) toplantılar yaptı. Burada Doğu Rusya Muhtar Müslüman Ülkeler Federasyonu kurulması kararlaştırıldı (Eylül 1918). Bu federasyonun temsilcisi sıfatıyla Rusya demokratlarının Ufa toplantısına katıldı. Yekaterinburg'da Rusya Kurucu Meclis Temsilcileri Komitesi başkan yardımcılığına seçildi (Ekim 1918). Amiral Kolçak'a bağlı kuvvetlerce 200 kadar Rusya demokratiyle birlikte tutuklandı. Kurşuna dizilmek üzere trene bindirilmişken Çelyabinsk'te Tatarlar ile işçileri ayaklanarak kurtuldular (Kasım 1918).

Orenburg, Mangışlak, Bakü ve Tiflis'te Bolşevik yönetimine karşı siyasî faaliyetlerini yılmadan devam ettiren Şokay, bu şehirlerin birer birer Bolşevik kuvvetlerinin eline geçmesinden sonra Rusya'yı terkedip İstanbul'a gitti (Mart 1921). Birkaç ay kaldığı işgal altındaki İstanbul'da faaliyet yapma imkânı bulamayınca eşiyile birlikte Paris'e geçti. Rus demokratlarının liderleri A. Kerensky ve P. Milyukov ile birlikte demokratik bir Rusya'nın kurulması için çalıştı. İki liderin Paris'te yayımladıkları *Dni* ve *Poslednia Novosti* gazetesine makaleler yazdı. Şokay'a göre demokratik Rusya'da önce Türkistan halkları özerk bir yönetime sahip olacak, ardından daha geniş millî demokratik haklar için mücadele verilecekti. Ancak Sovyet Rusya'nın, politikasında Rus millî çıkarlarını ön plana almaya başlaması, Avrupa'daki mülteci Rus demokratlarının muhalefeti yumuşatmasına ve Türkistan halklarının demokratik haklarını göz ardı etmesine sebep oldu (1925). Bu durum Şokay'ın Rus demokratlarıyla yollarını ayırmasına yol açtı ve Türkistan'ın Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını savunmaya başladı. Prométhée Birliği ile Sovyet Rusya'ya mahkûm milletlerin Avrupa'daki temsilcileriyle güç birliği yaptı. Türkistan Millî Birliği teşkilâtı ile Avrupa ve Türkiye'deki Türkistanlılar'

bir çatı altında toplamayı amaçladı. II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine siyasî çalışmalarını durdurdu. Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne savaş ilân eden Alman Nazi hükümetince Paris'ten Berlin'e getirildi. Doğu Bakanlığı onu, Sovyet ordusunda savaşırken esir düşen Türk kökenli askerlerle ilgili komisyonların başkanlığına tayin etti. Esir kamplarındaki Türkistanlılar'ı tesbit eden ve sorunlarını ortaya koyan çalışmalar yaptı. Bu görevi sırasında Naziler'in Türkistan'a bağımsızlık veremeyi düşünmediklerini anlayınca Doğu Bakanlığının esir Türkistanlılar'dan oluşturmayı düşündüğü Türkistan lejyonelerine başkumandanlık etmeyi reddetti. Paris'e dönmek için geldiği Berlin'de âniden hastalanarak öldü (27 Aralık 1941). Alman makamları tifüsten öldüğünü söylerken yakınları zehirlendiğini ileri sürmüştür. Mezarı Berlin Türk Şehitliği'ndedir.

Öğrencilik yıllarından itibaren Türkçülük ve Cedidcilik akımlarını benimseyen Mustafa Şokay'ın siyasî fikirlerinin oluşmasında Kazak Alaş Millî Hareketi'nin lideri A. Bökeyhanov'un büyük etkisi olmuştur. Yurdunun bağımsızlığa ve millî bir yönetime kavuşması ideali yanında bulunduğu coğrafya sebebiyle Türkistan halklarının siyasî birlik oluşturmalarının gerekliliğini savundu. Ona göre bütün Türk dünyası için böyle bir birlikten bahsedilemez, ancak Türk dünyasının kültürel birliğinin oluşturulması şarttır. Fikirleri, Paris'te 1929-1939 yılları arasında 117 sayı yayımladığı *Yaş Türkistan* dergisinde genişçe yer almıştır. Dergi Türkistan'ın siyasî, ekonomik, edebî ve kültürel meselelerini tahlil eden yazılarıyla ön plana çıkmıştır. Siyasî mücadelede basının önemine inanan Şokay'ın çeşitli dergilerde çıkmış 700'den fazla makalesi mevcuttur. Bazı gazete ve dergilerin çıkarılmasına da öncülük etmiştir. Taşkent'te *Birlik Tuvi* (Kazakça) ve *Ulug Türkistan* (Özbekçe), Tiflis'te *Na Rubeja* (Rusça) ve *Şafak* (Türkçe), İstanbul'da *Yeni Türkistan*, Berlin'de *Yaş Türkistan* (Çağatayca) dergilerinin yayım hayatına başlamasına önemli katkıları olmuştur. Türkiye'ye özel bir önem verdiğini, "Her dış Türk'ün iki vatani vardır; birincisi kendi anavatanı, ikincisi Türkiye'dir" cümlesiyle belirtmiştir. Kazakistan'da Sovyet döneminde halk düşmanı ilân edilen ve eserleri yasaklanan Şokay bağımsızlık döneminin en önemli tarihî şahsiyetlerinden biri olarak görülmektedir.

Eserleri. 1. *Chez les soviets en Asie centrale* (Paris 1928). Türkistan'daki Sovyet yönetiminin halkın iradesinin dışında

oluşturduğunu Sovyet kaynaklarından deliller getirerek etkili biçimde savunmak amacıyla kaleme alınan kitap sonradan genişletilerek *Turkestan Pod Vlastyu Sovetov* adıyla Rusça yayımlanmıştır (Berlin 1935). 2. *1917 Yılı Hatıra Parçaları*. 1917 Şubat İhtilâli ile Türkistan muhtariyetinin ilânına kadar olan dönemdeki hâtıralarını kapsar (Berlin 1937). Ölümünden sonra eşi tarafından hazırlanan (1958) ortak hâtıraları da neşredilmiştir (*Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul 1972; 2. bs., *Mustafa Çokay'ın Hatıraları*, İstanbul 2000).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Çokay(ev), *Otrvki iz Vospominaniy o 1917 g.* (haz. S. M. İshakov), Tokyo-Moskva 2001; *Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay: Merhumun 60. Doğum Yılı Münasebetiyle* (haz. Abdulvahap Oktay), İstanbul 1950; *Yaş Turkestan: Molodoy Turkestan* (haz. Mariya Çokay), Paris 1949-50; G. Alexander Park, *Bolshevism in Turkestan 1917-1927*, New York 1957; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, tür.yer.; M. Y. Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul 1972; Mambet Koygeldiyev, *Tutas Türkistan İydeyası Cane Mustafa Şokayulı*, Almatı 1997; *Mustafa Şokay Tandamalı* (der. A. Nüsiphanoğlu – M. Koygeldiyev), Almatı 1998, I-II; *İz İstorii Rossiyskoy Emigratsii Pis'ma A.-Z. Validova i M. Çokayeva: 1924-1932* (haz. S. M. İshakova), Moskva 1999; Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay: Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara 2001; Abdülvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul 2002; Veli Han Kayum, "Recollection of the Last Years of Mustafa Chokai", *Millij Türkistan*, sy. 70-71B, Düsseldorf 1951, s. 21-23; Abdülvahap Oktay, "Mustafa Çokay'ın Arşiv ve Kitapları", *Türkistan*, sy. 6, İstanbul 1953, s. 22-24; Ali Kantemir, "Mustafa Bey Çokay Hakkındaki Hatıratım", *Millij Türkistan*, sy. 99 A (1963), s. 23-26; Edward J. Lazzerini, "The Archive of Mustafa Chokay Bey: An Inventory", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XXI/2, Paris 1980, s. 235-239.

ABDÜLVAHAP KARA

ŞÖHRET

(bk. CÂH).

ŞUABÜ'İ-İMÂN

(شعب الإيمان)

Kâmil imanın oluşmasını sağlayan dinî davranışları konu alan bir telif türü.

Sözlükte "bölüm, kısım" anlamındaki şubenin çoğulu olan şuaab ile imân kelimesinden meydana gelen bu terkip "imani teşkil eden davranış çeşitleri" demektir.